

Maria Nunes

Salvat • Pla • Rodoreda • Capmany

Rutes literàries de Barcelona, 2

Il·lustracions **Josep M. Farré**

Meteora

Maria Nunes

Joan Salvat-Papasseit

Josep Pla

Mercè Rodoreda

Maria Aurèlia Capmany

• Rutes literàries de Barcelona, 2 •

Il·lustracions de Josep Maria Farré

Editorial
Meteorα

Salvat, Pla, Rodoreda, Capmany. Rutes literàries de Barcelona, 2

© Maria Nunes Alonso, 2018

Reservats tots els drets de la present edició
© Editorial Meteora SL
Gran Via de les Corts Catalanes, 794, ent. 1a
08013 Barcelona
Tel. 93 265 56 54
www.editorialmeteora.cat
contacte@editorialmeteora.com

Primera edició: setembre de 2018

ISBN: 978-84-948342-3-3
Dip. Leg.: B.20743-2018

Grafisme i maquetació: Meteora, serveis editorials

Il·lustracions (coberta i interiors):
© Josep M. Farré Mateu, 2018

Imprès a Liberdúplex, Sant Llorenç d'Hortons

El nostre agraïment a Angle Editorial, Club Editor, Ed. Destino, Ed. 3i4, Ed. 62,
Galàxia Gutenberg, Fundació Josep Pla i Fundació Mercè Rodoreda per les
facilitats que ens han donat per a les citacions d'aquest llibre

SENSE L'AUTORITZACIÓ ESCRITA DE L'EDITOR, QUEDA RIGOROSAMENT PROHIBIDA,
SOTA LES SANCIONS ESTABLERTES PER LA LLEI, LA REPRODUCCIÓ TOTAL O PARCIAL
D'AQUESTA OBRA A TRAVÉS DE QUALSEVOL PROCEDIMENT MECÀNIC O ELECTRÒNIC,
INCLOENT-HI LA REPROGRAFIA, LA DIFUSIÓ PER XARXES TELEMÀTIQUES
I LA DISTRIBUCIÓ D'EXEMPLARS D'AQUESTA EDICIÓ
MITJANÇANT LLOGUER O PRÉSTEC PÚBLICS.

Introducció

La literatura és la memòria del paisatge en el temps.

JOSEP PLA

El llibre que teniu a les mans és la continuació de *Rutes literàries de Barcelona* (2017) i manté el privilegi de poder-vos oferir altres rutes que en el primer llibre van haver de quedar en el tinter electrònic. Segueix sent fruit de l'entusiasme i punt de trobada de dues passions: la literatura i la ciutat de Barcelona; aquesta Barcelona nostra, plena de racons saturats de geografia literària i d'un patrimoni cultural que cal preservar i divulgar perquè té un paper fonamental en la construcció de l'imaginari que ens estructura la memòria col·lectiva i personal.

He pensat i escrit aquest llibre amb tanta o més il·lusió que el primer, i he volgut que tingués un segell alhora familiar i nou; que a partir del mateix plantejament, amb la magnífica companyia de les il·lustracions de **Josep M. Farré** i la complicitat dels editors, sigui un volum més obert i que aportï altres autors, altres gèneres literaris, altres barris i zones de Barcelona, altres mirades sobre la ciutat.

Què hi trobareu? Hi trobareu de nou una panoràmica de la ciutat, però centrada sobretot en el segle XX, des dels seus inicis fins a la dècada de 1990. Us convido, doncs, a transitar des de la Barcelona de la Rosa de Foc fins a la Barcelona olímpica, i a fer alguna ullada cap al passat, en concret cap al segle XVIII, una època de la ciutat no recollida en l'anterior llibre de rutes. Si en *Rutes literàries de Barcelona* us oferia unes pinzellades de l'evolució històrica i social de la ciutat a partir dels textos de diverses novel·les, ara us convido

a seguir el fil biogràfic dels autors i les seves obres per descobrir les correspondències entre realitat i ficció literària.

Amb la voluntat que aquest sigui un llibre més obert i divers, he ampliat el ventall dels gèneres literaris i, al costat de la narrativa, hi trobareu la poesia, el dietari, les memòries i els apunts teatrals. Pel que fa al perfil de la geografia urbana, Ciutat Vella i l'Eixample hi seguiran tenint un gran protagonisme, però compartit ara amb altres barris populars de la ciutat, com la Barceloneta, Sant Gervasi, Gràcia, el Guinardó i altres indrets.

Quatre grans autors ens brindaran diverses mirades literàries de la ciutat:

- La mirada poètica, vital i enamorada de **Joan Salvat-Papasseit** projectada sobre la Barcelona marinera i el mar.
- La mirada externa del que ve de fora, passada pel sedàs de la ironia crítica i l'esmolada ploma de **Josep Pla**.
- Des de la llunyania de l'exili, **Mercè Rodoreda** projectarà la seva mirada nostàlgica que es nodreix de l'enyorament del país i dels records d'un món perdut que xoca amb l'aspra realitat de la postguerra.
- I, finalment, des del cor mateix de la Barcelona popular, la mirada lúcida, polifacètica, apassionada i compromesa de **Maria Aurèlia Capmany**.

Quatre mirades sobre la ciutat, quatre rutes literàries per fer a peu i amb la imaginació, quatre grans figures mestres de les lletres catalanes que ens faran de guia per descobrir l'enorme riquesa del patrimoni literari de la ciutat de Barcelona.

Maria Nunes

Joan Salvat-Papasseit

Barcelona i el mar

Joan Salvat-Papasseit

Joan Salvat i Papasseit (1894-1924) va néixer a Barcelona en el si d'una família molt humil. Orfe de pare des d'infant, tota la vida — una vida breu i intensa— va lluitar contra la misèria, les dificultats de tota mena, l'adversitat i, en els darrers anys, contra la malaltia sense perdre mai l'optimisme vital i l'amor a la vida. Va morir de tuberculosi el 7 d'agost de 1924, als trenta anys. Va treballar des de ben jove en diversos oficis i s'havia format de manera autodidàctica en les lectures i en l'ambient de la bohèmia negra del modernisme regeneracionista i de la lluita politicosocial exaltada. Entre 1914 i 1916 va escriure i publicar una sèrie d'articles de caràcter ideològic i programàtic sota el pseudònim de «Gorkiano».

Amb el nom de ploma Joan Salvat-Papasseit, és autor d'una obra poètica personalíssima que inclou els títols: *Poemes en ondes hertzianes* (1919), *L'irradiador del Port i les gavines* (1921), *Les conspiracions* (1922), *La gesta dels estels* (1922), *El poema de La rosa als llavis* (1923) i *Óssa menor. Fi dels poemes d'avantguarda* (1925).

Com a poeta, la seva trajectòria creativa segueix una línia original que s'orienta en el sentit contrari al de la majoria dels autors avantguardistes que s'inicien en les formes tradicionals i avancen cap a la ruptura. Salvat-Papasseit parteix de la descoberta de l'avantguarda a finals de 1917 i evoluciona des del futurisme cap a unes formes més clàssiques i d'arrel popular i tradicional: la cançó. L'originalitat de Salvat consisteix en la conciliació entre la ruptura i la tradició. En la seva poesia, l'avantguarda i el cançoner tradicional conviuen harmònicament sense tensions.

Al marge de la utilització de les formes avantguardistes —paraules en llibertat, cal·ligrama, *collage*...— l'obra poètica de Salvat-Papasseit es caracteritza per la presència constant d'uns temes comuns —la revolta, la llibertat, els ideals, l'amor, el mar i el món mariner, el món modern, l'optimisme vital, el cant a la vida quotidiana— i per la transformació mítica de la realitat. Els seus poemes reproduïxen sempre fidelment els moviments espontanis de la seva intimitat: «*No he escrit mai res sense mullar la ploma al cor esbatanat.*»

L'irradiador del Port i les gavines (1921)

L'irradiador del Port i les gavines és un dels llibres de poemes més avantguardistes de Salvat-Papasseit i el que millor sintetitza l'evolució de la seva obra poètica. El títol, però, ja indica la dualitat entre el maquinisme futurista i el realisme intimista, i proposa la síntesi harmònica entre l'avantguardisme i la poesia tradicional mitjançant els elements simbòlics que encapçalaven el llibre: «S'estimen a les roques / els irradiadors / amb les gavines boges». És a dir la fascinació per la modernitat, l'imaginari popular i l'amor, units en harmonia.

Els primers poemes del llibre són els més clarament relacionats amb l'avantguarda i, a més de les formes típiques (paraules en llibertat, ruptura del vers, supressió de signes de puntuació, ús arbitrari de la tipografia, cal·ligrama), hi apareix la fascinació pel món modern de les màquines, el cinema, el tramvia, el

metro... A mesura, però, que el llibre avança, les formes més tradicionals del vers (rimes, quartetes, cançó...) i la realitat quotidiana intimista i elegíaca van guanyant terreny, i ens ofereixen alguns dels poemes més bells i entranyables de la seva obra poètica, com «Nadal», «Pantalons llargs», «Tot l'enyor de demà», «Res no és mesquí» o «Dóna'm la mà».

El poema de La rosa als llavis (1923)

El poema de La rosa als llavis és considerat el millor poema de Joan Salvat-Papasseit, el que marca la seva plenitud poètica i en el qual porta a les darreres conseqüències les troballes estètiques de *L'irradiador del Port i les gavines*. En paraules de Joaquim Molas, *El poema de La rosa als llavis* és l'expressió més pura de la poètica salvatiana.

Es tracta d'un poema unitari de temàtica amorosa compost per trenta-un poemes estructurats en vint seccions precedides d'un breu poema introductori. Al llarg del poema, s'hi descabdella una història d'amor en la qual aquest sentiment esdevé una aventura que transcendeix el particular per elevar-se a la categoria d'universal. Segons Joan Teixidor, la literatura catalana no compta amb cap altre poema d'amor que deixi tan al descobert la intimitat eròtica i deixi, al mateix temps, una impressió tan extraordinària de netedat.

Joan Salvat-Papasseit va escriure *El poema de La rosa als llavis* entre 1921 i 1923, tocat per la malaltia i en l'aïllament de les estades en diversos sanatoris. Lluny, desconnectat i ple d'un sentiment d'enyor, el poeta converteix el seu amor a la vida en un cant d'un optimisme exaltat; i l'experiència amorosa, en mite. Entre els poemes de *La rosa als llavis* n'hi ha alguns dels més bells de la lírica catalana i universal.

• •

La ruta literària: Joan Salvat-Papasseit, Barcelona i el mar

(vegeu-ne mapa al final del llibre)

Cada ferida, la sang d'un poema.

JOAN SALVAT-PAPASSEIT

La ruta literària proposa una passejada per diversos escenaris lligats a la trajectòria vital del poeta Joan Salvat-Papasseit. El barri de la Barceloneta és el cor de la ruta, però la seva vida, breu i intensa, transita per altres indrets de la Barcelona popular en una època d'agitació social. Des del carrer del Carme, a tocar de la Rambla, fins al mar, un itinerari per la Barcelona de «La Rosa de Foc» guiada pels versos del més pur i apassionat dels poetes catalans.

Dóna'm la mà que anirem... a conèixer una Barcelona lluitadora i poètica amb gust de sal.

- Durada aproximada: 3 hores •

La durada de les rutes dependrà sempre del ritme del caminant, de si va sol o si va acompanyat i va comentant el que veu i llegeix, de la seva curiositat per observar els detalls, de si vol fer la ruta completa o una part, de si li ve de gust de desviar-se, o de seure a fer un cafè, o... L'ideal és anar sense presses i deixar-se portar per la curiositat, i, sobretot, gaudir d'aquesta mirada diferent i més rica que la literatura ens ajuda a projectar sobre la ciutat.

La ruta es divideix en dos àmbits:

- ⇒ **La Rambla, el Moll, el Born**
- ⇒ **La Barceloneta i el mar**

Un tercer apartat, ⇒ **I encara més lluny...**, recollirà altres punts fora de ruta.

⇒ **La Rambla, el Moll, el Born**

- Ateneu Enciclopèdic Popular
- Bar del Centro
- Mercat de llibres de vell de Santa Madrona
- Moll de la fusta
- Carrer de Gignàs
- Carrer de l'Argenteria
- Santa Maria del Mar
- Passeig del Born

• •

1. Ateneu Enciclopèdic Popular

Carrer del Carme, 30

Tal com recorda una placa, el número 30 del carrer del Carme havia estat la seu de l'Ateneu Enciclopèdic Popular. Joan Salvat-Papasseit va fer de la vida la seva universitat, pertanyia a una generació marcada per l'entusiasme d'aprendre i tenia una set de llegir insaciable. Autodidacte i amb pocs recursos econòmics, es va fer soci de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, entitat dirigida per Francesc Layret, que feia bandera de la cultura i de la llibertat.

Els interessos intel·lectuals del jove Salvat s'inclinaven pels autors llibertaris, naturalistes, regeneracionistes i modernistes. A la biblioteca de l'Enciclopèdic, hi llegí Nietzsche, Ibsen, Gorki, Nordau, Kropotín, Zola, Tolstoi i molts autors catalans. També assistia regularment a les conferències que s'hi organitzaven i hi féu grans amistats especialment amb el poeta Josep Maria de Sucre. El 1913, amb dinou anys, entrà a formar part de la junta de l'Ateneu Enciclopèdic com a bibliotecari.

CANTO LA LLUITA

Cavaller d'un corser

qual crinera és de flames

só jo l'incendiari de mots d'adolescent

Blasmo els déus a ple vol:

l'arraulit bestiar
tem el fuet del meu cant!
I he maridat la lluna...
(Però no dormo amb Ella si el filisteu governa els meus
domeny)

(*L'irradiador del Port i les gavines, Obra completa, p. 69*)

És bo saber que...

L'Ateneu Enciclopèdic Popular és una associació civil cultural fundada l'any 1902 a Barcelona per un grup d'intel·lectuals i d'obres molt implicats amb la problemàtica social i cultural de la classe treballadora. Tal com deia una notícia a la premsa l'any 1903: «*Amb el títol d'Ateneu Enciclopèdic Popular s'ha constituït una nova entitat, la fi de la qual és la instrucció dels qui, per viure de les seves mans, es veuen més privats d'ella*».

L'Enciclopèdic va ser tot un referent cultural; a més de la biblioteca, s'hi organitzaven cursos i conferències i hi funcionava una escola nocturna.

El 1939, amb l'entrada de les tropes franquistes, l'Ateneu Enciclopèdic va ser clausurat i bona part dels arxius i de la biblioteca van ser cremats pels feixistes.

L'Ateneu va ser recuperat i legalitzat de nou l'any 1980. El que es va salvar de l'arxiu i la biblioteca constitueix el fons del **Centre de Documentació Històrica i Social** i és un dels arxius més complets sobre el moviment obrer dels segles XIX i XX de Catalunya. Actualment té la seu en un local cedit per la Biblioteca Arús, en espera de tornar a tenir una seu al barri del Raval, on va néixer.

• •

2. Bar del Centro

Rambla del Mig, 10 (actualment núm. 55, davant del carrer de Ferran)

El Bar del Centro fou un bar situat al número 10 de la Rambla del Mig, al costat de l'antiga Llibreria Francesa, que ocupava el núm. 8; i en el que avui són dependències del Liceu.

El local era un punt neuràlgic dels revolucionaris i bohemis més pobres i marginals de la primera dècada del segle XX. Al Bar del Centro, s'hi reunia el consell de redacció de *Los Miserables* —revista

de contingut fortament crític contra la burgesia, els polítics i l'ordre establert—, del qual formava part Salvat-Papasseit. Hi col·laborà sobretot els anys 1914 i 1915 amb la publicació d'articles abrandats que signava amb el pseudònim «Gorkiano».

Jo us invito, poetes, a que sigueu futurs, és a dir, immortals. A que canteu avui com el dia d'*avui*. Que no mideu els versos, ni els compteu amb els dits, ni els cobreu amb diners. Vivim sempre de nou. El *demà* és més bell sempre que el passat. I si voleu rimar, podeu rimar: però sigueu Poetes, Poetes amb majúscula: altius, valents, heroics i sobretot sincers.

(«Contra els poetes amb minúscula. Primer manifest català futurista»,
Obra completa, p. 413)

• •

3. Mercat de llibres de vell

Carrer del Portal de Santa Madrona

Antic convent de Santa Mònica (Arts Santa Mònica)

Joan Salvat-Papasseit freqüentava el Bar del Centro i sobretot el mercat de llibres de vell situat al final de la Rambla, al carrer del portal de Santa Madrona, al costat del convent de Santa Mònica, on hi havia instal·lades de manera permanent vint parades de fusta de llibreters de vell. En aquest espai va entrar en relació amb joves amb les seves mateixes inquietuds, com Enric Palau (fill del llibreter Palau), Joan Alavedra, Francesc Ricart i Emili Eroles, veí de la Barceloneta que tenia una parada de llibres a Santa Madrona.

Sóc, com home de lletres, d'imaginació escassa, més aviat elemental; tot ho he vist o viscut. Però em sé una aristocràcia d'esperit, que es pot alçar dels límits de la Universitat que no m'aixoplugava. També dels primers passos.

Amo l'art i els artistes, i les obres inútils dels artistes. Aspiro a una obra inútil que es doni de consol als homes rics, sense la democràcia que confon l'home ric amb l'home de diner, l'artista amb el cavall.

Mai no he tingut fortuna, ni mai no la tindré. Però la joia és meva, perquè la sé mentir, professió de poeta que sóc.»

(«Notes biogràfiques», *Obra completa*, p. 403)

És bo saber que...

Salvat-Papasseit, humil i de formació autodidacta, freqüentava també la Llibreria Palau, al carrer de Sant Pau, 41. Era la llibreria del famós bibliògraf **Antoni Palau**, pare d'Enric Palau, un dels amics del poeta, on tenia lloc una tertúlia de joves amb inquietuds culturals i vitals coincidents.

• •

4. Moll de la Fusta

Monument al poeta Joan Salvat-Papasseit

Moll de Bosch i Alsina

Monument a la memòria de Joan Salvat-Papasseit, obra de Robert i Léon Krier. Sempre en la pobresa, l'any 1915, el poeta, que no trobava feina, havia treballat de vigilant nocturn al Moll de la Fusta durant sis mesos. Guanyava quatre pessetes al dia. Fruit d'aquesta

experiència és el poema «Nocturn per a acordió», que es pot llegir al peu del monument.

NOCTURN PER A ACORDIÓ

a Josep Aragay

Heus aquí: jo he guardat fusta al moll.

Vosaltres no sabeu

què és

guardar fusta al moll:

però jo he vist la pluja

a barrals

sobre els bots,

i dessota els taulons arraulir-se el preu fet de l'angoixa;

sota els flandes

i els melis

sota els cedres sagrats.

Quan els mossos d'esquadra espiaven la nit

i la volta del cel era una foradada

sense llums als vagons:

i he fet un foc d'estelles dins la gola del llop.

Vosaltres no sabeu

què és

guardar fusta al moll:

però totes les mans de tots els trinxeraires

com una farandola

feien un jurament al redós del meu foc.

I era com un miracle

que estirava les mans que eren balbes.

I en la boira es perdia el trepig.

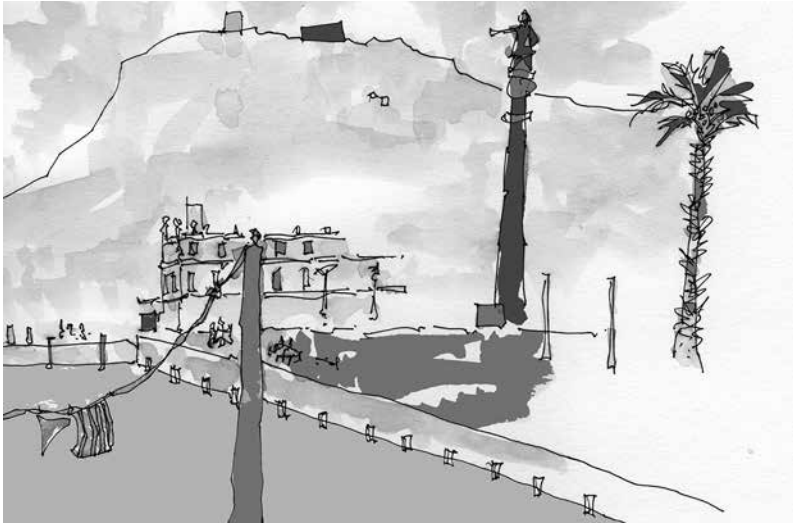
Vosaltres no sabeu

què és

guardar fusta al moll.

Ni sabeu l'oració dels fanals dels vaixells
—que són de tants colors
com la mar sota el sol:
que no li calen veles.

(*Óssa Menor, Obra Completa*, pp. 273-274)

És bo saber que...

L'actual passeig de Colom i el moll de Bosch i Alsina segueixen la línia del que havia estat antigament la **Muralla de Mar**. La muralla marítima es començà a construir entre 1427 i 1475 com a defensa contra els pirates, així com els baluards que feien de reforç de l'anterior muralla medieval. El seu traçat anava des de les Drassanes, on hi havia el Baluard del Rei, la Porta de Santa Madrona i la torre de les Puces, fins al Portal de Mar, situat on avui hi ha la Facultat de Nàutica i els Porxos d'en Xifré.

• •

5. Carrer de Gignàs

Un dels domicilis del poeta. La mare vídua i els germans es traslladen, l'any 1911, a viure en un pis petit d'aquest carrer on amb prou

des de la malaltia dirigeix el seu germà Miquel. Aquesta és la casa on va morir el 7 d'agost de 1924, als 30 anys. Pocs mesos abans havia hagut de passar per la terrible experiència de la mort de la seva filla petita, Núria, de dos anys.

Segons els amics, en el llit de mort, sota el coixí, hi guardava els seus darrers poemes, que van ser publicats en el llibre *Óssa Menor* (1925), per iniciativa del pintor Josep Obiols, en edició pòstuma il·lustrada pel mateix pintor.

Salvat havia dedicat a Josep Obiols el poema «Res no és mesquí».

RES NO ÉS MESQUÍ

a Josep Obiols

Res no és mesquí
ni cap hora és isarda,
ni és fosca la ventura de la nit.
I la rosada és clara
que el sol surt i s'ullprèn
i té delit del bany:
que s'emmiralla el llit de tota cosa feta.

Res no és mesquí
i tot ric com el vi i la galta colrada.
I l'onada del mar sempre riu,
Primavera d'hivern — Primavera d'istiu.
I tot és Primavera:
i tota fulla verda eternament.

Res no és mesquí,
perquè els dies no passen;
i no arriba la mort ni si l'heu demanada.
I si l'heu demanada us dissimula un clot
perquè per tornar a néixer necessiteu morir.
I no som mai un plor
sinó un somriure fi
que es dispersa com grills de taronja.

Res no és mesquí
perquè la cançó canta en cada bri de cosa.
— Avui, demà i ahir
s'esfullarà una rosa:
i a la verge més jove li vindrà llet al pit.

(*L'irradiador del Port i les gavines, Obra completa*, p. 95)

És bo saber que...

Josep M. de Sagarra, en un article dedicat a Salvat-Papasseit, deixà escrita una semblança dels darrers dies del poeta:

«[...] darrera aquell munt de llibres intactes a l'entrada de les Galeries Laietanes, amb aquella figura que només duia la pell i l'os, i s'aguantava per un voler de Déu, amb aquella veu fosca mig apagada, però cremant tot ell per la flama desesperadament irreductible del seu esperit. A les darrerries, en Salvat-Papasseit anava a la seva llibreria fent un esforç suprem; aleshores l'aspecte patològic de la seva figura s'havia accentuat d'una manera alarmant, tenia qualitat d'ombra, i el seu optimisme i la seva fe contrastaven encara més aguts i estridents que mai. [...] I quan ja no pogué parlar, quan s'ofegava materialment, encara aguantava amb les mans, i amagava sota el coixí, els manuscrits inèdits de la seva darrera obra.»

(Josep M. de Sagarra, «Salvat-Papasseit», *Cafè, copa i puro*, p. 302)

• •

7. Santa Maria del Mar

Plaça de Santa Maria

Basílica on es va celebrar, el 8 d'agost de 1924, el funeral del poeta. Un seguici multitudinari de personalitats, artistes i gent de lletres va acompanyar-lo des de la casa del carrer de l'Argenteria fins a Santa Maria del Mar, i des del temple fins al cementiri de Montjuïc, on és enterrat. Les restes del poeta reposen en el nínxol 563 de la Via de Sant Jordi del Cementiri del Sud-oest, a la muntanya de Montjuïc.

Salvat, però, com deia Josep Pla, tingué sempre «fam de vida, ànsia d'existir». Els seus poemes són un cant a la vida i a les coses petites del viure. Tota una lliçó que commou per la seva extraordinària força i pel seu amor a l'existència.